

„...žemē jau žėnont...“

Viktorija DAUJOTYTĖ

Juozo ČERNECKIO nuotraukos

Justinas Kubilius. „dā dongou nematont, bet žemē jau žėnont“. Dailininkė Deimantė Rybakovienė, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2023.

„Dar dangui nematant, bet žemei jau žinant“ – taip pavadinta Justino Kubiliaus poezijos knyga.

Bet ir ne taip, tikrasis jos vardas „dā dongou nematont, bet žemē jau žėnont“ – šiaurės vakarų žemaičių kalba. Šiauriniai žemaičiai – pats žemaitiškumo santirštis, ryškiausios dvasinės sublimacijos, maždaug tarp Viliaus Orvido ir Romualdo Granausko. Dabar pridurčiau: ir J. Kubiliaus. Atrodė, kad R. Granauskas savo tekstuose bus radęs tiksliausią žemaičių ir bendrinės lietuvių kalbos sąlytį – sintaksinį-intonacinį, su atsargiais žodyno įterpiniais. Bet yra ir kitas kelias, kurį renkasi J. Kubilius, – čist žemaitiškā, kaip yra sakiusi Žemaitė. Kitaip užrašyti, kitaip tariami ir autoriaus pavardė, vardas. Pirma užrašyta pavardė, paskui vardas: Kobėlios Justins.

Žemaičiai kalba savo prigimta kalba. Kitiems (ar kitiems reikalams, taip pat ir dialektologijai) ši kalba gali būti ir tarmė, ir potarmė. Su bendrine lietuvių kalba esame natūraliai suaugę, ji nėra dirbtinė, ji kilusi iš tų pačių šaknų.

Rašyti poeziją pačia artimiausia kalba gerai ir poezijai, ir kalbai, ir rašančiam. Pirminis vienis. Kalba veikia kartu su gamta, darbais, daiktais, augalais, gyviais, su buvimu ir buvime. Kalbėti apie poeziją (bent man) lengviau bendrine lietuvių kalba. Abstrakčiam kalbėjimui sunkiau rasti tinkamų žemaičių sąvokų, raiškos būdų; nei fonetiniai, nei morfologiniai, o ypač sintaksiniai vertiniai nėra gyvi, gyvybingi, kalbėjimui stinga tikrumo. J. Kubilius bendrine lietuvių kalba yra parašęs ir gerą poezijos knygą „Tėvas: nerimo formos“ („Vaga“, 2001), ir filosofinių etiudų rinkinį „Prasmė – kaip gyvybė“ („Versus Aureus“, 2011). Tad kalbėjęs apie kūrybą

bei jos prasmę tarsi iš kalbinės distancijos. O žemaičiaiškai rašo iš sąmoningo pasirinkimo.

Kalbėjimui apie poeziją apskritai reikia distancijos, atstumo, kad tikriau matytum, girdėtum. Distancijos reikia gal ir pačiai poezijai, kad ją pradėtum rašyti iš gyvenimo atokumo, tarsi nutolęs, jau tik grįžtantis, matantis lyg ir tą patį, bet kitaip. Ta pati šviesa ant laukų, bet ir kita, perkeista nežinomos galios, laiko ir to, kas virš laiko.

Kažkas yra giliau. Tik prigimtoji kalba savo taktais į tą gilumą veda, kad ir pačiais paviršiais. Kalba, kurios kasdien nebevarioji, tarsi tampa šventa, skirta tam, ko kitaip pasakyti negalima, neįmanoma. Apie ką jau reikia tylėti arba galima bandyti bent prasitarti prigimtai, jei jautiesi tos prigimtos kalbos vaikas. Kai kalba pasitraukia iš kasdienybės, vis tiek pasilieka lyg kokiam saugiam apskritime. Iš jo ir perteka į poeziją. Nutiesia tegul vos įžiūrimą transcendencijos taką: dabar ir tada, čia ir ten. Taką, skirtą ir išėjusiems iš žemaičių kalbos žemės, nebeturintiems visos žemaičių kalbos.

Skaitydama Justiną grožiuisi ir aiškiniuosi kažką man svarbaus. Žinau, kad veizūs eš tuolė; kad gal tikrai bijau bandyti per daug arti priėti. Panašiai ir Justinas svarsto: „nu gėlesnė rašima sulaika gyvenėma švėntoma baimė“ (knygos paskutinis viršelis). Gal tik iš toliau galima bent trumpam išvysti, ką Justinas vadina keista šviesa. Šiaurinė Žemaitijos

žemė tikrai labiau apšviesta gal nuo jūros, gal nuo dangaus, lyg kitaip į tą žemę pasvirusio – yra Lietuvoj tas „šiaurės vakarū dongos“ („Mažuosės stacėjės“, p. 158). Kaip Birutei Baltrušaitytei egzistavo tai, kas galėjo būti tik po pietvakarių dangum.

Sigitas Geda, minimas ir Justino knygoje, vienoj dienoraščių „Pratarmėj“ yra sakęs: „...kad galėtum save, o ir kitus gerėliau pamatyti, reikia šiek tiek atitraukti, privaloma distancija, nuotolis.“ Iš nuotolio ir ta keista šviesa regima arba prisimenama – kaip vaiko patyrimas, kurio negali užmiršti, bet atsimeni tik iš kito (dabarties) laiko, iš kito puomietės skritulio.

Atsiminimai, prisiminimai – išskylantys, nungrimztantys – yra žmogiškojo laiko vektoriai ir kelio ženklai, iš kurių žmogus atpažįsta ejęs, buvęs, gyvenęs, mylėjęs, kentėjęs. Bet atsimena ne tai, kas vyko, o patį atsiminimą. Kuo greičiau į priekį, tuo labiau atgal. J. Kubiliaus filosofinė parabolė: „Važioudamė smarkė, atgal lek“ (p. 120). Vaikiškoj savo atminty liekantys žmonės saugūs – tokia yra Stapūnė, vaikystėje apkurtusi: „ana liguo kažkou žėnuojė,– kažkou eš tėkruos pradiuos“. Ji neišklysta iš tėvų žemės ribų: „liguo vākštuiotom pagal sava vaikīstės, sava žemės puomietė...“ („XXI stacėjė. Stapūnė“, p. 134) „Sava žemės puomietė“ – gal tai ir būtų J. Kubiliaus poezijos prasminė ašis. „Puomietė – kon žmuogū gel e gel“ (taip sakytų Varnių pusės žemaičiai), o

(Nukelta į 20 p.)

Justino knygoje yra dar kažkas, kas „ir pamatū kūliūs, / gol roustūs, / gel puomietė tau...“ (p. 159)

Struktūros principas – eiliuotų ir neeiliuotų tekstų sankabos trijuose skyriuose, tad „eilieraštė ē stacėjės“. Tos stacėjės žemaičiams – tarsi jų *Kalnai*. Gal ir tikrai labiau giedamos, girdimos nei stovinės ar matomos lyg paveikslai. Justino stacijos iš sintaksinių-intonacinių elementų, išpūdingiausiai supintų XIII stacėjū „Kas bova ta šviesa?“ (įsiminiau, kai tik buvo paskelbta, o kada tas buvo?). Pradžia, tiksliau pradė: „...mėslėjo, ka sunkiausē suprontamē ir paprastējē dalikā: če anēi skaudē iškēlst, če apēntās kažkor gēlei nugrimzt, ēlgam laikou doudamē tau ramībē“ (p. 85). Paprastas dalykas, o ir nepaprastas. Sunkios šienapjūtės dienos pabaiga („Šēndein jau esam dēdēlē nuvargē“, – ištaria jauna motina). Du pradinukai broliai, trečio dar nėra. Tėvas „jaunos ē baisē stēpros“ – taip atrodo vaikui, į kurio atmintį įsirašys šis ypatingas vaka-

ras, tos keistos šviesos pasirodymas. „Ana bova dēdēlē švelni, pasakītumi, ka minkšta, ana ruodies lēngva, bet anuo bova ē kažkuoks didilis sunkoms, bova skaidri, nuorintās ē panaši i pēina“ (p. 86). Pasakojama liguo (savas ir savitas prieveiksmis, daug dažnesnis negu pietų žemaičių „lygu“, „kaip“) atsimenant, liguo savo vardu, tuo ypatingu prasminiu ir stilistiniu dvigubiniu, kurį pirmoji „Sename dvare“ išbandė Šatrijos Ragana – ir maža mergaitė, ir suaugusi, gyvenimą iš gilios patirties reflektuojanti moteris. „Tiktā pu daugībės metu, ka Vėlniou gulies apėracėjē, tievs paklausē: „Kāp, Justi, misliji, a tēn kas nuorintās bova?“ Ėš karta supratau, aple kou uns. Ne akis, bet jau širdi, parvierē ta šviesa – ēš patiū anuos gēlomū veiziejuos i vedo pati dēdiuoji nelaimē – mērtēs veiziejuos...“ (p. 87). Dvigubas pasakojimas išplečia laiką ir erdvę, išryškina tėvą ir motiną, mamalę ir mamūnę, bočių, dėdes, gentį. Rimuoti eilėraščiai tikriausiai parašyti seniau – natūrali žemaičių intonacija lengviau įsilieja į laisvąjį eilėlavimą.

Pasakojama tarsi atsigręžus į gentį. Savosios genties kalba, intonacijos, nutylimai ir nutylėjimai. Kelių genčių suėjimai, susipynimai – kuršių, lyvių, latvių: ar prieveiksmis liguo nesusišaukia su latvių lyguo?.. Pavardės, vardai. Giminytės. Nei stacijų vienas, nei *Kalnu* vienas ar viena neatliksi. Bendrytės – nuo trobos, tako, kelio iki giesmės, iki pasijų. Formulška: „Kas gēntēis – gēntē“ („VII stacėjē“,

p. 44). Genčiai priklauso gyvi ir mirusieji. Motinos žodžiais: „Kor tiktā veizous – nier vēitas, / kad anū nebūtom“ („I stacējē. Saulē pažemēs“, p. 25). Stacijų pavadinimai – lyg Kelio bendrinimai, ir Saulės, ir Dangaus, ir Žmogaus, ir Kryžiaus. Vardų mėnavuojams – atminti, prisiminti. Prisiminti ir tuos, kurie yra netikri broliai ar netikros seserys. Aukšta moralinės laikysenos kartelė. Įspūdingas genties dokumentas – našlės, su septyniais mažais ištekėjusios, įėjusios į gentį, vedybų sutartis, kad jos vaikai neliktų nuskriausti, kad vieninteliam sūnui būtų iki mažiausio daiktelio viskas, kas motinos našlės paskirta, patėvio atiduota: „vėina dalgi, vėina kirvi ē veina luopēta...“ („V stacējē“, p. 38). Žemaitiška nuostata: su daiktais gali išbūti, prasikurti.

Knygos centras – antroji dalis „Tomsė so žalės: 23 paveikslā, arba Stacėjės“. Ši vaizdo (ir žemaičių pasaulėvokos) formulė „tomsė so žalės“ turėtų įsivirtinti su J. Kubiliaus autorystės ženklu. Tai yra. Tikrenybė. Divonai, kapos, dubultos pirštinės, vilnoniai šalikai. Languotos skepetos. Gal net ne kasdienai daiktai, gal skirti kažkam, kas iš kasdienos pakelia, kas arčiau šventumo, bent šventiškumo: divonas, kapa. Žemaičių (ir apskritai lietuvių) etnografinis opartas ryškiausias tekstilėje – tai buvo puikiai išryškinta Kazio Varnelio muziejuje surengtoje parodoje. Jūda so žali – žemaičio akis tas spalvas tikrai išskiria. Motinos žodžiais:

da vīresnioujē seserē mona,
vēsuos suoduos audiejē
Stanislava.

Anuos dėvuonā bova
daugiausē tomsē so žalēs.
Tomsoms tas – pati žemē,
žaloms tas – žēima eglēs.
„XI stacējē“ (p. 75)

„Pati žemē“ – didžioji suverenė. Valdovė. Dar dangus nemato to, ką žemė jau žino, – pasakyta ir knygos pavadinimu (eilutės iš vieno savičiausių mitologinės prasmės eilėraščio „Kas ir uns tuoks?“). Žemės ir dangaus priešstatoj, vienybės trokštančioj, žemaitis stos žemės pusėn, nors ir gerai žinodamas, kad:

Baisi tavie, žemē, ir sīla,
je nepalēidi ni par pīda,
je stēprieu neg muotrēška vīra,

pri savēs trauki, širdi
jīstēnā jiedi...
„V stacējē“ (p. 38)

Gal kalbinio savitumo vėnis ir yra ta reikiamybės, būtinybės dviguboji raiška: jīstēnā jiedi, jostēnā jonto, būtom bovusi. Tas liōb laisvumas (liōb atbiegti, dvēratēs atvažioutē...). Vietovardžiai, gimtoji Kernū suoda, Muosėdē parapējē. Erla: „mes buvuom Erlas vākā; vākā opēs“ („XIX stacējē“, p. 114). Artimiausias Justinui turbūt ir bus Romualdas Granauskas, bet ir Marcelijus Martinaitis, dar Raimondas Jonutis, dar Donatas Butkus, formulės „Ka žemē bova brongesnē ož duona...“ autorius. Neapeinamas Simonas Daukantas ir gilesnis mitinis podirvis – senosios Junkienės pasakojimas apie eglės, kurių niekas negalėjo „rautēnā išrautē“: „tuos aukštas, tuos senas ē joudā žalēs eglēs dā ē dabā šniuokšt, dā ē dabā kap muotinas stuov... vuo kažkamē ož anū, kor sunki saulē leidas, alsou dėdėlē vundinis – tēi anuo, žaltē, nomā“ (p. 125).

Didelė yra J. Kubiliaus knyga, sunku ją aprašyti. Pajudini vieną, pasirodo kitas klodas.

Baigsiu pasakydama, kad graži ir svarbi ši knyga.

Gražiai išleista, tamsiai su žaliu, su seno rašto grafika.

Kad skaitytina ir permąstyntina.

Kad įsidėmėtina mintis iš puikiosios XIII stacijos: „Daug vieliau ton pamatini vēskuo, kas tiktai ir, dalīka įvardīso savēi kap būtēis, vēsa svieta ē žmuogaus dvasēs, anuo prigimtēis tarmēškoma“ (p. 91).

Tarmė pagal J. Kubilių – pirminė, pamatinė, laisva viso ir visa ištartis.

2023 m. kovas

Pirmą kartą tekstas paskelbtas žurnale „Literatūra ir menas“ 2023 m. Nr. 10 (3770)